

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Херсонського державного університету
докторці соціологічних наук, професорці, деканесі
факультету психології, історії та соціології
Херсонського державного університету
Шапошниковій Ірині Василівні

ВІДГУК

офіційного опонента, докторки географічних наук, професорки, професорки
кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина
Немця Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Сегіди Катерини Юріївни

на дисертаційну роботу **Лозової Людмили Вікторівни**

**«Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни:
регіональний аналіз і синтез»**

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
106 «Географія» з галузі знань 10 – Природничі науки

Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій. Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни відображають активність внутрішніх міграційних процесів українців, сформованих під впливом воєнних дій, як одному з ключових чинників сучасних кардинальних суспільних перетворень України. У контексті дисертаційного дослідження проаналізовано регіональні особливості, просторові тренди і мотиваційні чинники масштабних внутрішніх переміщень населення України. Інформаційну базу дослідження становили дані відкритих джерел та статистичні матеріали міжнародних, всеукраїнських та регіональних установ і організацій, наукові джерела, нормативно-правові та законодавчі документи, результати власних соціологічних досліджень.

Дослідження внутрішніх міграційних процесів в Україні дають змогу визначити актуальність потреб ВПО. Виокремити ключові потреби категорії населення, яке внаслідок війни було змушене переміщатися з регіону свого проживання та сьогодні потребує безпеки, працевлаштування, професійної самореалізації. Важливими є умови та шлях адаптації населення в новому регіоні. Оскільки, в залежності від мотиваційних чинників переміщення можна проаналізувати не тільки напрямки та причини виникнення основних векторів внутрішнього міграції, але і характеризувати необхідну регіональну систему підтримки і соціальних заходів, які будуть спрямовані на реалізацію соціально-економічної та психологічної допомоги для ВПО. Отже, вибір теми дисертаційного дослідження є актуальним і обґрунтованим. Обрана тема цілком відповідає проблематиці дисертацій з галузі знань 10 Природничі науки та спеціальності 106 Географія.

Дисертаційне дослідження виконане за тематикою науково-дослідної та освітньої діяльності кафедри географії та екології Херсонського державного університету, а також у рамках діяльності Голопристанської міської військової адміністрації Скадовського району Херсонської області, зокрема під час розробки проекту Регіональної Стратегії розвитку та програми комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області (довідка від 08 лютого 2024 року №Л-8/02-49).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз дисертації та публікацій Лозової Л. В. дозволяє засвідчити, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження є достовірними, достатньо науково обґрунтованими. Це підтверджується глибоким аналізом використаних джерел (211 найменувань) та обґрунтованим вибором інформаційної бази дослідження. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних вчених забезпечив розуміння поняття та видів міграційних процесів, їх передумов і наслідків, історичної ретроспективи, усього різноманіття соціальних та економічних аспектів досліджуваних питань.

Обґрунтованість сформульованих теоретичних і практичних результатів та положень дисертаційної роботи підтверджується вдалим та коректним застосуванням методологічних підходів у поєднанні із загальнонауковими та спеціальними методами дослідження (історичним методом, методом системного аналізу і синтезу, методів систематизації, формалізації, ретроспективного аналізу, соціологічного методу та методів глибинних інтерв'ю).

Головні результати дисертації, що стосуються вивчення проблем і визначення мотиваційних чинників переміщення, що зумовлюють сьогодні актуальність дослідження причин та наслідків внутрішніх міграцій під впливом війни, ґрунтуються на проведеному соціологічному дослідженні вимушених міграцій в Україні на прикладі міста Одеси, як одного з міст-реципієнтів ВПО на півдні України. Обробка та візуалізація інформації здійснювалася авторкою з використанням програмних засобів Microsoft Office та геоінформаційних програмних продуктів.

Наукова новизна результатів дослідження. Новизна та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, що представлені у дисертації, не викликають сумнівів, враховуючи комплексне та доцільне використання авторкою наукової методології. Зокрема, у роботі було вперше з позиції суспільної географії здійснено комплексний аналіз внутрішніх міграційних процесів українців у XX-XXI ст., зокрема вимушених міграцій, спричинених політичними, історичними, воєнними чинниками; проведене суспільно-географічне дослідження мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів з урахуванням суспільних потреб ВПО, можливостей працевлаштування, професійної самореалізації та умов адаптації ВПО (на прикладі ВПО м. Одеса); характеризовані мотиваційні чинники, моделі реагування та адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення та окупації (на прикладі окупованих та прифронтових територій Херсонської області). В процесі дослідження удосконалено систематизацію понять, чинників, критеріїв і класифікацій у понятійно-концептуальному полі досліджень міграційних процесів, а також теоретичні засади регіонального аналізу сучасних міграційних переміщень внаслідок російсько-української війни. У дисертаційній роботі отримали подальший розвиток методичні основи дослідження внутрішніх міграційних процесів, зокрема внутрішніх переміщень, спричинених війною, теорія геодемографії через комплексний суспільно-географічний аналіз причин і просторових патернів внутрішніх міграції населення внаслідок війни в цілому та в регіональних аспектах, визначення передумов успішної суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів у рамках заходів регіональної політики. Отже, можна зробити висновок, що винесені на захист положення мають теоретичну та прикладну новизну у суспільній географії

Стиль викладання дисертації, відповідність її тексту встановленим вимогам. Дисертаційна робота за структурою, змістом, обсягом та оформленням відповідає вимогам, що висуваються до написання дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 – Географія. Результати досліджень викладені у доступному для фахівців вигляді. Робота добре структурована, основні ідеї чітко аргументовані, текстова і картографічна частини оформлені згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України.

Усі положення рецензованої дисертації сформульовано чітко, лаконічно, оприлюднені ідеї, твердження та результати є обґрунтованими, а використані у дисертаційному дослідженні ідеї, положення інших науковців мають відповідні посилання. Дисертаційна робота Лозової Л. В. є самостійною науковою працею, в якій відображені власні ідеї і напрацювання авторки, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання, містить теоретичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання. За результатами вивчення наукового і практичного внеску можна засвідчити, що дисертаційне дослідження Лозової Л. В. має важливе науково-теоретичне і практичне значення. Особистий внесок дисертантки в розвиток суспільної географії полягає в удосконаленні суспільно-географічних підходів до дослідження внутрішніх міграційних процесів в Україні, особливостей регіональних патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграцій. Відповідними довідками підтверджено практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження. Наукові результати дисертаційного дослідження використано при розробці проєкту Регіональної Стратегії розвитку та програм комплексного відновлення території Голопристанської міської територіальної громади Херсонської області (довідка від 08 лютого 2024 року №Л-8/02-49 від 08.02.2024 р.). Окремі результати дисертаційного дослідження впроваджувалися при підготовці й викладанні шкільного курсу географії на засадах інтегративно-предметного підходу до реалізації цілей і завдань природничої освітньої галузі в закладах загальної середньої та вищої освіти. Методичні підходи, розроблені в процесі дослідження, впроваджувалися при підготовці і викладанні шкільних курсів географії Одеського ліцею №6 ОМР та були апробовані у процесі підготовки учасників Малої академії наук, секції «Географія» (довідка від 05 березня 2024 року №01-32/139). Дослідження також впроваджено в освітній процес на кафедрі географії та екології Херсонського державного університету (довідка від 03 квітня 2024 року №03-32/545), що сприяло осучасненню змісту і викладання дисциплін «Географія населення», «Методи географічних досліджень», «Економічна і соціальна географія України».

Аналіз змісту дисертації. Структура і зміст дисертаційної роботи Лозової Л. В. відповідають меті і поставленим завданням, зміст роботи повною мірою презентує отримані авторкою результати. У *вступі* здобувачка відповідно до теми дослідження обґрунтовано визначила мету, предмет, об'єкт і завдання дослідження.

У *першому розділі* «Теоретико-методологічні засади дослідження внутрішніх міграцій: поняття, чинники, історичні аспекти» було висвітлено сучасне уявлення про міграційних процес як суспільне явище. Головною

ознакою виникнення міграційного руху визначено наступні причини та чинники: історичні, демографічні, економічні, соціальні, військово-політичні, етнічні, релігійні та соціокультурні. Найбільш поширеною формою переміщення є саме внутрішня міграція, але під дією низки факторів таких, як війна, політичні переслідування, природно-техногенні катастрофи активність внутрішньої міграції та причини й способи її реалізації дозволяють виокремлювати вимушені міграції та примусові міграції. Історична ретроспектива міграційних процесів України показала численні приклади ситуацій не тільки вимушених, але і примусових міграцій та депортацій українського народу в період XX-XXI ст. Авторкою обґрунтовано використання низки методів, завдяки яким вдалось сформувати теоретичний та практичний каркас дисертаційного дослідження на основі комплексного впровадження та використання філософських, загальнонаукових та конкретнонаукових методів. А саме методи аналізу та синтезу, наукового опису та спостереження, систематизації, формалізації, ретроспективного аналізу, статистичні методи, порівняльно-географічний та історичний метод. Також обґрунтованість результатів дослідження забезпечено завдяки використанню методу соціологічного дослідження (для визначення мотиваційних чинників переміщення, ключових суспільних потреб, труднощів в соціальній, економічній, трудовій та культурній адаптації ВПО і населення, що має досвід окупації), методу глибинних інтерв'ю (для отримання детального та контекстуального розуміння моделей реагування і адаптації населення до реалій широкомасштабного вторгнення і окупації), картографічного методу (для просторової візуалізації результатів дослідження), SWOT-аналізу (для визначення передумов успішної адаптації і суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів у рамках заходів регіональної політики).

У *другому розділі* «Суспільно-географічний аналіз трендів і просторових патернів сучасних внутрішніх міграційних процесів в Україні у часи війни» авторкою охарактеризовано складні суспільні процеси і виклики, що спричинили війна та окупація частин Донецької та Луганської областей України та окупація АР Крим у 2014 році. Проаналізовано просторові тренди переміщення ВПО в цей період переважно до Київської області (разом з м. Київ), Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Запорізької областей. Визначено, що провідними чинниками таких переміщень є сусідське географічне положення регіонів, схожі традиції соціокультурної і господарської діяльності, можливості самозайнятості та пропозиції ринку праці. Також характеризовано масштаби, напрямки і регіональні патерни внутрішніх міграційних процесів в Україні впродовж періоду повномасштабного вторгнення з 2022 року. Визначено, що сучасним трендом нових демографічних патернів України є надзвичайна мінливість геодемографічної ситуації у результаті окупації, обстрілів населених пунктів і критичної інфраструктури, постійних загроз для населення у регіонах можливих бойових дій і безпосередньо поблизу лінії фронту. На основі аналізу особливостей структури ВПО показано специфічні суспільні виклики соціальної адаптації і сприяння соціалізації переміщених осіб.

Третій розділ «Суспільні потреби, мотиваційні чинники міграції та передумови реінтеграції внутрішньо переміщених осіб» містить головні результати дисертаційного дослідження. Вперше проведено та проаналізовано масштабне анонімне опитування ВПО в м. Одеса щодо їхніх соціально-

економічні потреб; на основі глибинних інтерв'ю проаналізовано можливості та рішення мобільності трьох фокус груп: ВПО, населення, що пережило окупацію та деокупацію вдома, та українців, які досі знаходяться в окупації. В роботі обґрунтовано, що процесу адаптації і реінтеграції сприяють соціальна підтримка близьких, друзів, громади; професійні уміння та навички, що допоможуть у самореалізації; культурна відкритість та соціальна доступність, можливість бути конкурентно спроможними на ринку праці.

На шести сторінках містяться *загальні висновки* до дисертаційної роботи, що узагальнюють та підсумовують отримані наукові результати, ключові перспективи подальших досліджень. сформульовані у відповідності до поставлених завдань. Список використаних джерел достатньо повний та налічує загалом 211 найменувань. Додатки стосуються переважно інформаційного, статистичного і графічного матеріалу, представлені 13 таблицями та 29 рисунками, що забезпечують комплексне уявлення про хід та результати роботи.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні положення і результати дослідження опубліковані у 14 наукових працях загальним обсягом 5,53 д.а., з яких п'ять статей у наукових фахових виданнях України загальним обсягом 3,55 д.а., (з них 3,0 належить авторці), стаття у зарубіжних виданнях, що індексуються наукометричною базою Scopus обсягом 0,51 д.а., (з них 0,1 д.а. належить авторці), тези доповідей на міжнародній науковій конференції обсягом 1,47 д.а., (з них 1,35 д.а. належить авторці). Опубліковані праці здобувачки відображають усі основні положення дисертації, які винесено на захист. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та розробки, які належать здобувачці особисто. Кількість, обсяг і зміст друкованих праць відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, Міністерства освіти і науки України і надають авторові право публічного захисту дисертації. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій на основі суспільно-географічного аналізу викладено авторське бачення регіональних особливостей, патернів і мотиваційних чинників внутрішніх міграційних процесів в Україні як основи для визначення передумов успішної адаптації та суспільної реінтеграції внутрішніх мігрантів внаслідок російсько-української війни.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження, зауваження та пропозиції. Відзначаючи високий науковий рівень дисертаційного дослідження, обґрунтовані результати та практичні рекомендації, слід звернути увагу на окремі дискусійні положення, що містяться в роботі:

1. Представлено авторське узагальнення видів та патернів внутрішньої міграції, зокрема дисертантка виділяє патерни маятникової міграції, патерни сезонної міграції, патерни постійної внутрішньої міграції (с.37-38), кожен із яких відносяться до добровільної міграції. Окремо зазначає «Патерни внутрішніх міграцій під час війни є дуже складними, оскільки обумовленні складним суспільними явищами: війною, безпековою ситуацією, доступністю до гуманітарної допомоги» (с.38). Можливо варто

було б окремо виділити патерни вимушеної внутрішньої міграції, яка має принципово інші особливості? До цього ж рис. 1.5. Види внутрішньої міграції за терміном реалізації (рис. 36) містить постійну, м'ягкую та сезонну і трактування ВПО; на нашу думку, останнє відноситься до внутрішньої вимушеної міграції, проте зазначені види не відповідають їй у повній мірі.

2. Згідно з рис. 1.1. Критерії та класифікації міграцій (с. 28), серед причин, цілей міграції дисертантка окремо виділяє «освітні», проте на рис. 1.4. Найпоширеніші причини виникнення внутрішньої міграції (С. 34) дисертантка освітні відносить до «соціальних» міграцій. Зазначене потребує додаткового пояснення, особливо в умовах високої активності освітньої міграції в Україні.
3. На рис. 1.6. представлено підходи суспільно-географічного дослідження внутрішньої міграції (с. 53), зокрема географічний, історичний, економічний, демографічний, правовий, психолого-індивідуальний та системний підходи. Відповідно виникає питання, чи йде мова про різні галузеві підходи, чи про застосування окремих аспектів саме у суспільно-географічному дослідженні внутрішніх міграцій. Окремо зазначається, що дослідження здійснено із застосуванням системного підходу (с.49), на нашу думку варто було б зазначити й інші методологічні підходи, які застосовувались при виконанні конкретного суспільно-географічного дослідження.
4. У роботі представлено кількість ВПО в розрізі регіонів України у співвідношенні до наявного населення цих регіонів (рис. 2.10, с.91), кількість поданих заяв ВПО для надання міжнародної допомоги (рис. 2.13, с.103). На нашу думку, доцільно було б відобразити не лише абсолютні, а й відносні значення (питому вагу серед всього населення – для рис. 2.10; частку серед ВПО – для рис. 2.13), що дало б змогу оцінити структурні особливості.
5. Дисертанткою представлено SWOT-аналіз процесів, що будуть характерні для післявоєнного періоду в Україні (табл. 3.2, с. 148) та впливатимуть на реінтеграцію ВПО та біженців. Серед слабких сторін у тому числі зазначено «соціальна напруга, яка буде викликана поверненням великої кількості ветеранів та учасників бойових дій, які зіштовхнуться з соціальною адаптацією»; серед загроз – внутрішньополітична нестабільність, корупція, екологічні небезпеки та замінованість територій. На нашу думку, до загроз також варто було б віднести соціальні та демографічні виклики, зокрема загострення соціальних конфліктів, питання соціального забезпечення тощо.
6. До технічних зауважень слід віднести наявність у тексті дисертації описок та граматичних помилок, стилістичних неточностей.

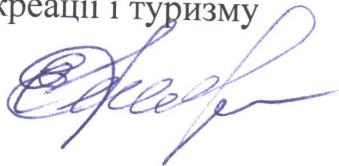
Разом з тим, зазначені вище зауваження стосуються лише окремих положень дослідження, носять дискусійний, уточнюючий та рекомендаційний характер і не зменшують значення проведеного дослідження.

Загальний висновок та оцінка дисертації щодо присудження ступеня доктора філософії. Дисертаційне дослідження Лозової Людмили Вікторівни на тему «Патерни внутрішньої міграції населення України під час війни: регіональний аналіз і синтез» є самостійною і завершеною науковою працею, в якому поставлена мета вирішується на теоретико-методологічних засадах суспільної географії, містить наукову новизну та обґрунтовані достовірні результати, які в сукупності вирішують важливе науково-практичне завдання.

Дисертаційна робота Лозової Людмили Вікторівни відповідає спеціальності 106 Географія галузі знань 10 Природничі науки та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, а також «Вимогам до оформлення дисертації», затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40, а її авторка заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 106 Географія з галузі знань 10 Природничі науки.

Офіційний опонент:

докторка географічних наук, професорка,
професорка кафедри соціально-економічної географії і
регіонознавства імені Костянтина Немця
факультету геології, географії, рекреації і туризму
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Катерина СЕГІДА

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу
Код 02071205

